

Crkvenoslavenski jezik i književnost

Uvod

Narodni jezik u liturgiji nakon Drugog vatikanskog sabora sasvim je uobičajena i raširena pojava. U vrijeme u kojem živimo teško je i zamisliti da bude nekako drugačije, no ne tako davno bilo je nezamislivo da u liturgiji rimskog obreda bude ikoji drugi jezik osim latinskog a uz njega još grčki i hebrejski.

Slavenski narodi koji su bili pod jurisdikcijom rimskog patrijarha, ipak su zalaganjem svete Braće Ćirila i Metoda razvijali upotrebu narodnog jezika u liturgiji rimskog obreda, što je kroz povijest bilo osporavano, ali je imalo legitimitet utemeljen na papinskom autoritetu. Fenomen slavenskog jezika u liturgiji rimskog obreda najdulje se sačuvao u hrvatskom narodu tako da je on praktički opstao sve do liturgijske reforme Drugog vatikanskog sabora i ulaska živih narodnih jezika u liturgiju.

Naš je cilj upoznati se, barem malo, s tim jezikom i fenomenom.

Nazivi

Jezik o kojem je riječ nazivamo crkvenoslavenskim jezikom zato što on jest slavenski jezik kojim su pisane crkvene ili liturgijske knjige. Neki ga nazivaju i staroslavenskim jezikom jer njime više nitko ne govori nego je on u korijenu živim slavenskim jezicima. On je dakle danas, poput latinskog jezika, mrtvi jezik kojim su pisane bizantsko-slavenske liturgijske knjige (ruske, ukrajinske, srpske, bugarske...), a u zapadnoj (rimskoj) liturgiji jezik liturgijskih knjiga u Hrvatskoj, tj. u jednom njezinu dijelu, a u nekim povijesnim razdobljima i u drugim slavenskim zemljama rimskog patrijarhata.

Pismo kojim su pisane staroslavenske liturgijske knjige nije jedno. Najmanje su dva pisma koja su u upotrebi u slavenskim knjigama: glagoljica i ćirilica, a kasnije još bosančica pa i latinica (npr. Vajsov misal). Glagoljica nosi naziv po riječi glagolati, što znači govoriti i od čega je nastala hrvatska riječ glagol za vrstu riječi kojom se izražava radnja, stanje ili zbivanje. Ćirilica nosi naziv prema imenu Ćiril čime se sugerira da autorstvo tog pisma pripada sv. Ćirilu.

Pitanje prioriteta slavenskog pisma

Koje je originalno pismo na početku staroslavenskog bogoslužja, glagoljica ili ćirilica, teško se može precizno odrediti. Najstariji spomenici pisani glagoljicom i oni pisani ćirilicom iz istog su vremena.

Kronološkim putem ne može se dokazati prvenstvo. Najstariji pronađeni glagoljski spomenik je iz 982., a ćirilički iz 993.

Grafijski sustav: Ćirilica predstavlja tip pisma grčke uncijale s kraja 9. i početka 10. stoljeća. Prema grčkom alfabetu stvoreni su i znakovi za neke glasove kojih nema u grčkom alfabetu (ć,č,š). Glagoljica nije neko preuređeno pismo. Pri stvaranju slova za neke slavenske glasove iz formalnih razloga isključeno je da je glagoljica uzimala iz ćirilice, dok je vrlo vjerojatno obratno.

Brojna vrijednost: Za brojeve nije bilo posebnih znakova, nego su slova (kao i u grčkom i u latinskom) imala svoju brojevnu vrijednost. Dosljedno ravnanje prema grčkom pismu imalo je za ćirilicu posljedicu da je brojevna vrijednost u ćirilici unutar azbuke pomiješana, a kod glagoljice je sve po redu od 1 do 1000, tj. svako slovo ima brojevnu vrijednost prema mjestu u azbuci.

U glagoljskoj baštini ima nekih **moravizama** kao križ ili papež što upućuje na povezanost s moravskom, tj. najstarijom fazom crkvenoslavenskog jezika.

Iz svega ovoga čini se da ipak prvenstvo pripada glagoljici.

Izvori za crkvenoslavenski jezik

Najstariji izvori

Glagoljski:

- Kijevski listići (10. st.) Sadržavaju Službu sv. Petra.

Na sedam listova malog formata glagoljskim pismom zapisan je ulomak skramentara (misala) sa službom sv. Petra po zapadnom obredu. Jezik ovih listića je staroslavenski s češkim fonetskim osobinama. Nastao je na češkom jezičnom području u drugoj polovici 10. stoljeća. To je najstariji staroslavenski liturgijski spomenik.

- Zografsko evanđelje (početak 11. st.)

Ovaj kodeks ima 303 lista i sadrži cijelo četveroevanđelje (tetraevangelium). Pripadao je bugarskom manastiru Zografu na Atosu. Danas se čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci.

- Marijinsko evanđelje (početak 11. stoljeća)

Kodeks koji sadrži četveroevanđelje. Ima 172 lista, a još dva su od njega odvojena i nalaze se u Beču.

- Assemanijevo evanđelje (početak 11. st.)

Kodeks se sastoji od 158 listova. Na kraju se u menologiju (kalendaru) spominju makedonski sveci. Pisan je u Makedoniji. Ovo je jedna od najljepših staroslavenskih knjiga zbog mnoštva inicijala i minijatura. Nalazi se u Vatikanskoj biblioteci.

- Sinajski psaltir (11. st.)

Kodeks od 177 listova, nepotpun. Sadrži prvih 137 psalama. Pisan je poluoblom glagoljicom u zapadnoj Makedoniji u 10. ili 11. stoljeću. Prepisan je u 11. st. iz starijeg predloška. Čuva se u samostanu sv. Katarine na Sinaju.

- Sinajski euhologij (11. st.)

Ovaj molitvenik ima 109 listova, od čega su 3 lista u Petrogradu. Čuva se u samostanu sv. Katarine na Sinaju. Uz molitve sadrži i službenik (misal) po obredu istočne Crkve.

- Kločev glagoljaš (vlasništvo Ivana Frankopana, pa grofa Cloza, 11. st.)

Ovaj kodeks od svega 14 listova (12 u Tridentu i 2 u Innsbrucku) ostatak je velikog kodeksa od oko 500 listova. To je zbornik pasija, homilija i propovijedi od kojih se jedna pripisuje Metodu.

- Bečki listići

Bečki listići nastali su krajem 11. ili početkom 12. st. i predstavljaju najstariji liturgijsko-književni tekst s našeg područja. Ti fragmenti dio su proširenog gregorijanskog sakramentara

Najstariji glagoljski natpisi:

- **Plominski natpis** (11. st.) je hrvatski glagoljski natpis uzidan na vanjskom zidu crkva sv. Jurja u Plominu. Prikazan je ilirsko-rimski bog Silvan – bog flore i faune. Natpis na kamenu pisan oblom glagoljicom. Kratki zapis: Se pisblb S. = To je pisao S.

- **Valunska ploča** (11. st.) je dvojezični (starohrvatski i latinski) i dvografijski natpis (glagoljica i latinica) s nadgrobne ploče pronađen na groblju u Valunu na Cresu. Na njoj je dvama jezicima i dvama pismima zabilježeno da pod pločom počivaju pokojnici triju generacija jedne valunske obitelji 11. st.: baka, njezin sin i unuk (zvali su se Teha, Bratohna i Juna) Valunska ploča je danas ugrađena u zid crkve sv. Marije u Valunu.

- **Krčki natpis** (11. st.) Zapis o nekoj građevini benediktinaca-glagoljaša u gradu Krku. Spominje ime opata Maja i njegovu subraću Radonju, Rugota i Dobroslava.

- **Bašćanska ploča** (oko 1100.) izvorno je bila lijevi plutej, pregrada ili paravan, na crkvenom septumu ili pregradi koja je dijelila prezbiterij od lađe u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku. Tekst je pisan hrvatski s utjecajem staroslavenskog jezika. Zapis govori o ledini koju je hrvatski kralj Zvonimir dao redovnicima koji su zatim sagradili crkvu. Tekst je važan kao hrvatski jezični i književni spomenik. Nalazi se u auli Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a u crkvi svete Lucije nalazi se njena kopija. Uz nju su na istom mjestu pronađeni i jurandvorski ulomci, jedan nađen u 19. stoljeću i još dva nađena 1957. godine.

Transliteracija 13 redaka Bašćanske ploče na latinicu, prema Branku Fučiću:

A[ZǼ VǼ IME O]TCA I S(I)NA [I S](VE)TAGO DUHA AZǼ
 OPAT[Ǽ] DRŽIHA PISAHǼ SE O LEDI[N]Ě JuŽE
 DA ZǼVǼNIM[I]RǼ KRALǼ HRǼVATǼSKǼĪ [VǼ]
 DNI SVOJĚ VǼ SVETUJu LUCIJu I S[VEDO]-
 MI ŽUPANǼ DESIMRA KRǼ[BA]VĚ MRA[TIN]Ǽ VǼ L(I)-
 CĚ PR(I)VǼNEBŽA [S]Ǽ POSL[Ǽ] VIN[OD](O)LĚ [ĚK](O)VǼ V(Ǽ) O-
 TOCĚ DA IŽE TO POREČE KLǼNI I BO(G) I BĪ(=12) AP(OSTO)LA I G(=4) E-
 VA(N)J(E)LISTI I S(VE)TAĚ LUCIĚ AM(E)NǼ DA IŽE SDĚ ŽIVE-
 TǼ MOLLI ZA NE BOGA AZǼ OPATǼ D(O)BROVITǼ ZǼ-

DAH CRĚKŮVŮ SIJU I SVOEJU BRATIJU SŮ DEV-
 ETIJU VŮ DNI KŮNEZA KOSŮMŮTA OBLAD-
 AJUĆAGO VŮSU KŮRAINU I BĚŠE VŮ TŮ DNI M-
 IKULA VŮ OTOČŮCI [SŮ S]VETUJU LUCIJU VŮ EDINO

Glagoljički natpis nema razmaka između riječi, zareza i oznaka kraja rečenice.

Dijelovi u uglatim zagradama su rekonstruirani (na tim je mjestima ploča oštećena), a u oblim zagradama je ono što je klesar namjerno ili slučajno izostavio; Ju je jedno glagoljičko slovo; Ъ je jor, znak kojim je označavan tzv. poluglas.

Prijepis na suvremeni standardni hrvatski jezik:

*Ja, u ime oca i Sina i Svetoga Duha. Ja
 opat Držiha pisah ovo o ledini koju
 dade Zvonimir, kralj hrvatski u
 dane svoje svetoj Luciji. Svjedoče
 mi župan Desimir u Krbavi, Martin u Li-
 ci, Piribineg u Vinodolu i Jakov na o-
 toku. Da tko poreče, nega ga prokune i Bog i 12 apostola i 4 e-
 vandělisa i sveta Lucija. Amen. Neka onaj tko ovdje živi,
 moli za njih Boga. Ja opat Dobrovit zi-
 dah crkvu ovu sa svoje dev-
 etero braće u dane kneza Kosmata koji je vl-
 adao cijelom Krajinom. I bijaše u te dane Mi-
 kula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno.*

Ćirilički izvori:

- Savina knjiga

Sastoji se od 129 listova. Prepisao ju je s glagoljskog predloška neki Sava u sjeveroistočnoj Bugarskoj. Sadrži dijelove evanđelja. Čuva se u Moskvi.

- Suprasaljski zbornik

Ima 285 listova velikog formata. Prepisao ga je neki Ratko u istočnoj Bugarskoj u 11. st. Neki su dijelovi prepisani s glagoljice. Sadrži homilije i svetačka žitja za mjesec ožujak. Njegovih 118 listova čuva se u Ljubljani, 16 u Petrogradu i 156 u Varšavi.

Mlađi glagoljski rukopisi

Liturgijske knjige

Misali

- Vatikanski misal Illyr 4.

Prema dosadašnjem mišljenju nastao 1317-1323. Novija istraživanja (P.Bašić) vjerojatnijom uzimaju godinu 1372. Misal je iz Omišlja.

- Misal kneza Novaka 1368.

Ovaj misal je svojom rukom napisao knez Novak 1368. Ima 272 lista. Ukrašen je brojnim inicijalima, bojama, zlatom i s nekoliko minijatura. Namijenio ga je onom mjestu gdje bude ležalo njegovo tijelo. Kupili su ga župljani Nugle za crkvu sv. Jelene i sv. Petra. Poslužio je kao predložak za Prvotisak misala iz 1483. o čemu svjedoči zapis žakna Jurja iz Roča koji je na posljednjoj stranici zapisao šest mjeseci prije dovršetka misala: "Vita, vita, štampa naša gori gre!"

- Hrvojev misal 1404.

Najbogatije i najraskošnije iluminiran hrvatski glagoljski rukopis s početka 15. st. (1404.) Ima 247 pergamenih listova, 96 minijatura, 380 inicijala. Pisao ga je Butko za Hrvoja, bosanskog vojvodu i splitskog hercega.

- Novljanski misal 15. st.

Veći dio misala čuva se u župnom arhivu u Novom Vinodolskom. U njemu je zapisan i inventar crkvenoga blaga iz 1515.

Osim njih

- Ilirico 8 Obrov (Lika) 1435
- Bribirski – 15. st.
- I. vrbnički 1456.

Brevijari

- I. vrbnički brevijar - 13.-14. st.

Ovaj Vrbnički brevijar najstariji je sačuvani hrvatskoglagoljski brevijar. Čuva se u župnom arhivu u Vrbniku.

- II. vrbnički brevijar - 14. st.
- Lobkowiczjev psaltir - Senj 1359.
- Brevijar Vida Omišljanina – 1396.
- III. vrbnički brevijar - 15. st.

- I. novljanski brevijar 1459.

Čuva se u župnom arhivu u Novom Vinodolskom.

- II. novljanski brevijar 1495.

Ovaj je brevijar prepisao pop Martinac potkraj 15. st. U brevijaru je njegov zapis o krbavskoj bitci 1493. Čuva se u župnom arhivu u Novom Vinodolskom.

- Bribirski brevijar 1470.

Rituali

Osim misala i brevijara hrvatski su glagoljaši imali i glagoljske obrednike ili rituale kojima su se služili za razne sakramente i blagoslove. Mnogi su rituali smješteni na kraju glagoljskih misala. Od rukom pisanih rituala spominjemo Akademijin krnji ritual iz 15. st. i Klimantovićev obrednik iz 1510. Tiskan obrednik nalazimo uz knjižicu Meštija od dobra umrtja tiskanom u senjskoj tiskari pa se naziva Senjskim ritualom. Tiskan je 1507/1508.

Neliturgijski spisi

Zakonici

- Vinodolski zakon 1288.
- Vrbnički statut 1388.

Zbornici

Zbornici su bogata vrela srednjovjekovne hrvatske književnosti. U njih su glagoljaši unosili tekstove iz različitih vrela pa oni sadrže apokrifne, legende, popularne teološke traktate, a sve u skladu sa skromnim svjedočanstvom da te knjige nisu "za kavčenjake ki znaju pisma" nego za "priproščih". Među njima se posebno ističu bogatstvom i vrijednošću zbornici:

Ivančićev 14./15. st., Vinodolski, Oxfordski, Kolunićev, Petrisov (svi iz 15. st.)
Tkonski, Žgombićev, Glavićev (iz 17. st. Fatevićev i Grdovićev iz 18. st.)

Lucidari

Lucidari su svojevrsne enciklopedije svog vremena. Od glagoljskih lucidara poznat nam je npr. *Lucidarij* (Emaus u Pragu), 14. st., ili *Hrvatski lucidar*, prijepis u glagoljaškom kodeksu 15. st. različita sadržaja na listovima od 11 do 23. Nalazi se u knjižnici samostana sv. Magdalene u Dubašnici na otoku Krku. Sadržaj hrvatskog Lucidara je peripatetička prirodna filozofija razvijenoga srednjeg vijeka, s kršćanskim dopunama. Astronomske pojave temelje se na geocentričnoj slici svijeta. Aristotelov prvi pokretač u hrvatskom se Lucidaru

poistovjećuje s Bogom. Iznose se gledišta o elementima i prirodnim pojavama na Zemlji, postanak groma, kiše, duge, potresa, korespondencija plime i oseke s gibanjem Mjeseca, utjecaj zvijezda na narav ljudi i drugo.

Pravni spisi

- Istarski razvod – skup dokumenata o razgraničenju imanja feudalaca i općina, nastao između godine 1275. i 1395.

U krajevima gdje se glagoljalo glagoljica je bilo službeno pismo ne samo na crkvenom području nego i u javnom životu. Tako su postojali notarijati u kojima su službovali notari glagoljaši ili javni bilježnici koji su sastavljali službene isprave. Oni su pisali glagoljskim pismom, ali ne staroslavenskim, nego živim narodnim jezikom.

Pitanje autorstva glagoljice

1. Najraširenija teorija je ona po kojoj su sveta braća Ćiril i Metod (Metodije) preveli liturgiju sv. Petra na slavenski jezik za potrebe svog misionarskog djelovanja u Moravskoj. Prema praksi Crkve iz koje su krenuli na svoj misionarski put među Slavene, tj. solunske Crkve, logičnim su smatrali da narod treba Boga slaviti na razumljivom jeziku. S obzirom na to da su išli među Slavene, taj je jezik trebao biti slavenski, a budući da su išli na područje zapadnog ili rimskog patrijarhata, obred je trebao biti rimski, pa su upravo to ostvarili prevodeći liturgiju sv. Petra na slavenski jezik. Kao istočnjaci nisu postupali po zapadnjačkom kodeksu ponašanja i shvaćanja po kojem su samo tri liturgijska jezika, i to ona kojima je bio ispisan natpis na Isusovu Križu: hebrejski, latinski i grčki. Ova se teorija oslanja na Žitje Konstantina i Žitje Metodijevo. Po njima Konstantinu je ovo pismo objavio Bog kad je s bratom Metodijem trebao poći na misijsko putovanje u Moravsku. Nakon Metodijeve smrti učenici su pobjegli u istočnu i zapadnu Bugarsku (Makedoniju). Iz Makedonije su dospjeli i u Hrvatsku.

Prema istoj teoriji mogla su sv. Braća putovati u Rim preko Hrvatske i tu usaditi slavensku liturgiju ili pak su dalmatinski trgovci u Veneciji mogli kupiti zarobljene Metodijeve učenike i dovesti ih u domovinu gdje su počeli vršiti službu Božju na slavenskom jeziku.

Dokazi za ovu teoriju:

- a. Žitje Konstantinovo piše kako se Konstantin, kad je saznao da Moravljani nemaju pisma, molio Bogu te mu je Bog pomogao da sastavi slova s kojima je počeo pisati evanđeoske riječi: Iskoni bē slovo.
- b. Papa Ivan VIII. u pismu knezu Svatopluku 880. godine piše o glagoljici: "Literas denique sclavinicas a Constantino quondam philosopho repertas." Čime izražava mišljenje da je slavensko pismo sastavio Konstantin Filozof.
- c. Žitje Metodijevo bilježi da je car Metodija, zajedno s Konstantinom, kojemu je Bog objavio slavenska pismena, poslao u Moravsku.
- d. *Conversio Bagariorum et Carantanorum* napisano oko godina 870-873. bilježi da je sve išlo dobro dok se nije pojavio neki Grk imenom Metodije, koji je tek nedavno obretnim slavenskim pismenima stao podrivavati latinski jezik i rimsku nauku. On je učinio da su ljudi okrenuli leđa onima koji su misili na latinskom jeziku.
- e. Papa Ivan X. tuži se 925. da se u hrvatskim krajevima širi "Methodii doctrina", a toga Metodija nigdje ne nalazi među poznatim crkvenim piscima.

f. Crnorižac Hrabar piše da su Slaveni imali pisma. Čovjekoljubac Bog... posla svetog Konstantina Filozofa... i on im sastavi 38 pismena. Hrabra smatraju vremenski blizu sv. Braći.

Toma Arhiđakon (+1268.) potvrđuje ovu teoriju, a danas je prihvaćaju kao službenu Isaac Taylor i Vatroslav Jagić (Tylor-Jagićeva teorija), Filozofski fakultet u Zagrebu, Staroslavenski institut i vrsni poznavatelj glagoljaštva Branko Fučić.

2. Jeronimska teorija.

Prema ovoj teoriji autor glagoljice bio bi sv. Jeronim. To su mislili naši glagoljaši od 12. st. nadalje jer su time uspješno branili glagoljaštvo i staroslavensko bogoslužje. Ovo je mišljenje prisutno i u pismu Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu 1248. kojim dopušta staroslavensku službu Božju u senjskoj biskupiji. Ovo se mišljenje temelji na tvrdnji iz **Kozmografije** djelu koje je napisao izvjesni Aeticus, gdje stoji da je sv. Jeronim za svoj narod preveo Sv. pismo i to na posebnom pismu. Tu tvrdnju preuzeo je kasnije Hrabanus Maurus (856.). U pretpostavci te teorije stoji mišljenje da su Hrvati živjeli u ovim krajevima već u vrijeme sv. Jeronima.

3. Druga mišljenja o autorstvu glagoljice

Marko Japundžić smatra da su glagoljska slova nastala od gotskih runa prije sv. Braće jer se u nekim glagoljskim rukopisima upotrebljava "Vetus latina" koja je bila zabranjena u vrijeme Karla Velikog.

Bartol (Bare) Poparić smatra da ako je 925. glagoljica bila već tako raširena u Hrvatskoj da je morala nastati prije Ćirila.

Imre Boba tvrdi da se misionarsko djelovanje sv. Braće nije dogodilo u Moravskoj nego u Moraviji, koja je imala sjedište u Sirmiumu.

Hadžijahić tvrdi da se ne radi o pozivu Svatopluka nego o Svetopelega kojeg spominje pop Dukljanin kao hrvatskog kralja koji je držao i Bosnu.

Heres misli da je to kralj koji je 753. okrunjen u Duvanjskom polju.

Možemo zaključiti kako se čini vrlo vjerojatnim da su se sv. Braća okoristila postojećim rezultatima na slavenskom terenu koji je već bio dulje vremena kristijaniziran. Takvo područje bilo je upravo u sjevernoj Dalmaciji (pod vlašću Bizanta), gdje su najstariji i najbrojniji kameni spomenici i gdje je jedino glagoljica živjela normalnim životom.

Staroslavensko bogoslužje kod raznih naroda

U zapadnom kršćanstvu

Kod Čeha i Moravljana

- a) Legenda o sv. Vaclavu koji je živio oko 940. sačuvana je u nekoliko hrvatskih brevijara 14. i 15. stoljeća. Ona svjedoči da je staroslavensko bogoslužje nastavljeno nakon progona Metodijevih učenika.
- b) u 11. st. ono postoji u samostanu u Saznavi. Neki misle da je otuda prvi zagrebački biskup Duh.
- c) Karlo IV. je 1347. podigao samostan Emaus i povjerio ga hrvatskim glagoljašima. Tu se slavensko bogoslužje sačuvalo do 17. stoljeća. Samostan je bio jedno od središta narodnog pokreta u Češkoj u 15. i 16. stoljeću.

Kod Poljaka

Staroslavensko bogoslužje postoji u crkvi sv. Križa u Krakovu 1390-1480.

U Panoniji

Knez Kocelj je primio Ćirila i Metoda na putu za Rim. Godine 869. piše papi da pošalje onamo Metoda za biskupa. Nakon toga staroslavensko bogoslužje u Panoniji se gubi.

Kod Hrvata

Godine 925. već je proširena uporaba u dalmatinskim biskupijama. Izričito dopuštenje za staroslavensku službu Božju od pape Inocenta IV. dobio je 1248. senjski biskup Filip, a malo kasnije 1252. benediktinci kod Omišlja na Krku. Time je potvrđena regularnost postojeće prakse. U nekim dijelovima Hrvatske staroslavensko bogoslužje ostat će bez prekida sve do Drugog vatikanskog sabora. Jedina promjena koja se dogodila bila je ta što je 1927. u Vajsovu misalu glagoljica zamijenjena latinicom.

U istočnim crkvama

U vrijeme misije sv. Braće Bugarska se razvija u moćnu državu koja će se nakon nekih kolebanja opredijeliti za Istok, a to znači za bizantski obred. Smatra se da je zapadni dio oko Ohrida sačuvao glagoljicu, a istočni dio oko Preslava dobio je novo pismo koje će se po nekom monahu Ćirilu, koji je prilagodio grčku uncijalu slavenskim glasovima, prozvati ćirilica. Preko Bugara primili su pismo i liturgijski jezik i ostali istočni Slaveni, tako da će u istočnom obredu biti staroslavenski ćiriličkim slovima, a na zapadu staroslavenski glagoljskim slovima.

Osim po slovima staroslavenski jezik se u liturgijskim knjigama Istoka i Zapada razlikuje i po redakciji. Na Istoku je prevladala ruska redakcija, a na Zapadu hrvatska redakcija staroslavenskog jezika.

Redakcije i recenzije staroslavenskog jezika

Redakcije nastaju već u 11. st. Redakcija je pojava prilagođavanja jezika živom narodnom jeziku pišćeva kraja. Tako su nastajale redakcije češko-moravska, panonska, makedonska i bugarska, ruska i hrvatska.

Namjernim presađivanjem elemenata jedne redakcije u drugu nastaje recenzija. Najpoznatija je ruska recenzija u hrvatskim liturgijskim knjigama. To se dogodilo u 17. st. kad hrvatski glagoljaši nisu imali dovoljno kapaciteta za pripremanje liturgijskih knjiga pa su im u tome pomogli rusinski monasi koji su bili sjedinjeni s katoličkom Crkvom, ali su u liturgijskim knjigama imali rusku redakciju staroslavenskog jezika. Ruska recenzija tako je prisutna u glagoljskim misalima i brevijarima koje su priredili Levaković, Paštrić i Karaman, a tiskala ih je Propaganda.

Glagoljsko tiskarstvo

1. Prva slavenska knjiga tiskana je glagoljicom. To je **Misal iz 1483**. Ona je ujedno najluksuznije opremljena tiskana glagoljska knjiga. Do danas nije otkriveno gdje je tiskana i tko ju je tiskao. O mjestu njezina nastanka kao i o priređivaču postoje samo teorije:

- Kosinjska teorija. Ova se teorija oslanja na jedan latinski tekst opisa Like i Krbave iz 1695. Opis je pripisivan senjsko-modruškom biskupu Sebastijanu Glaviniću, a u njemu se kaže da su se u Kosinju tiskali glagoljski brevijari. Do sada nije pronađen ni jedan primjerak brevijara koji bi to potvrdio.
- Modruška teorija. Ova teorija polazi od činjenice da na jednom primjerku koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu rukom je dodan zapis glagoljicom NOEMIL što je Valentin Putanec pročitao N(icolaus) O(rdinis) E(remitorum) M(odrussiae) I(mpressit) L(oco) što bi značilo Nikola reda eremita tiskao u mjestu Modrušu.
- Istarska teorija. Marija Pantelić dokazala je da je kao predložak za Prvotisak poslužio misal kneza Novaka iz 1368. Na Novakovom misalu nalazi se zapis žakna Jurja u Izoli: Vita, vita, naša štampa gori gre. Žakan Juraj je iz Roča pa bi po tome Prvotisak mogao biti tiskan u Istri.
- Mletačka teorija. Jezična i grafička obrada misala očituje bogato iskustvo tiskare u kojoj je tiskan, a to je ovdje imala samo Venecija. Osim toga u Veneciji su naši ljudi bili vrlo prisutni.

2. Brevijar iz 1491.

Zastupnici kosinjske teorije smatraju da je i brevijar bio tiskan u Kosinju. To bi se lakše moglo dokazati jer spomenuti zapis iz 1695. govori upravo o brevijaru, a ne o misalu. Osim što na njemu nema podataka o tiskaru i tiskari, njegova se slova razlikuju od onih u Prvotisku. Ni jedna poznata tiskara ga ne svojata.

3. Brevijar Blaža Baromića 1493.

Senjski kanonik Blaž Baromić tiskao je u Veneciji 1493. brevijar koji je svojom rukom pisao 1460. još kao žakan za vrbničkog popa Mavra.

Osim ovoga u Veneciji će kasnije biti tiskani još:

4. Bukvar 1527.

5. Misal Pavla Modrušanina 1528.

6. Brozićev brevijar 1561. što je zapravo drugo izdanje Baromićeva brevijara.

Senjska tiskara 1494-1508.

Nakon tiskarskog iskustva u Veneciji Blaž Baromić vratio se u Senj i ondje utemeljio, čini se, prvu tiskaru na hrvatskom tlu. Osim Baromića u njoj su radili Grgur Senjanin, Silvestar Bedričić i Urban iz Otočca, Gašpar Turčić, Jakov Blažiolović i neki drugu "kih imena ne izriču se za uklonit se tašće slave", kako to stoji u Naručniku plebanuševu. Iz ove su tiskare izišle sljedeće knjige:

1. Misal 1494.

2. Spovid občena 1496.

3. Naručnik plebanušev 1507.

4. Tranzit sv. Jeronima 1508.

5. Korizmenjak 1508.

6. Mirakuli slavne Devi Marije 1507.

7. Meštija od dobra umrtja s ritualom 1507/1508.

Od ovih izdanja samo je jedna liturgijska knjiga, dok ostale pripadaju ondašnjoj književnosti.

U kolofonima ovih knjiga imamo podatke o tiskarima i vremenu tiskanja.

Tiskara Šimuna Kožičića Benje u Rijeci 1530/31

Modruški biskup morao je pobjeći iz Vinodola. Sklonio se u Rijeku. Tu je imao tiskaru iz koje su izišle sljedeće knjige:

1. Psaltir (Bukvar) 1530.

2. Oficij Rimski 1530.

3. Misal hrvatski 1531
4. Knjižice od žitja rimskih arhijereov i cesarov 1531.
5. Od bitja redovničkoga 1531.
6. Knjižice krsta 1531.

Nakon što je tiskao knjigu o rimskim papama i carevima Kožičić je molio učenog Tomu Nigera da napiše knjigu o Hrvatskoj i o njezinoj slavnoj prošlosti. Osjećao je da pred udarom Turaka mnogo toga propada pa je potrebno što više toga zabilježiti i sačuvati "da nas ne okrive oni koji će za nama doći" što nismo znali sačuvati bogatstvo predaka.

S Kožičićem završava zlatno doba hrvatske glagoljske kulture.

Protestantska tiskara u Urachu 1561.-1565.

Ovu je tiskaru osnovao Ivan Ungnad, bivši kapetan Vojne krajine. U njoj je tiskano ukupno 30 vjerskih i bogoslužnih knjiga na hrvatskim pismenima: 14 glagoljicom, 6 ćirilicom i 6 latinicom. Ukupan broj tiskanih primjeraka je oko 25 000.

Propagandino glagoljsko tiskarstvo:

I glagoljske liturgijske knjige trebalo je prirediti u skladu s Tridentinskim odredbama. Osim tog razloga postojao je i drugi, a to je dotrajalost starih liturgijskih knjiga. Nedostatak knjiga osjećao se u Modruškoj biskupiji, ali i po Dalmaciji.

Tiskanje glagoljskih liturgijskih knjiga biskup Agatić povjerio je trsatskom gvardijanu Franji Glaviniću, koji je uspio od cara Ferdinanda dobiti zaplijenjenu protestantsku tiskaru i dopremiti je u Rijeku. Glavinić nije uspio organizirati tiskanje u Rijeci pa je tiskara prebačena u Rim u novoosnovanu kongregaciju De Propaganda fide. Za rad na tiskanju glagoljskih knjiga preporučio je svog redovničkog subrata Rafaela Levakovića, koji je bio učen redovnik, ali ne glagoljaš. U priređivanju glagoljskih knjiga pomagali su mu rusinski sjedinjeni monasi i tim putem ulazi ruska redakcija staroslavenskog jezika u hrvatske liturgijske knjige. Iz ove tiskare izišli su:

- Levakovićev misal 1631.
- Levakovićev brevijar 1648
- Paštrićev brevijar 1688.
- Paštrićev misal 1688.

Paštrić je nadopunio Levakovićev misal i brevijar novim svecima, ali je zadržao rusku redakciju, a u brevijaru je proveo dosljedno ispravljanje hrvatskih knjiga prema načelima ruske redakcije.

- Karamanov misal 1741. za tisak je priredio zadarski nadbiskup Mateo Karaman i uz pomoć Matije Savića proveo daljnju rusifikaciju. Savić je pripremio i gramatiku tog jezika, ali je nije dovršio. Isto tako nije uspio dovršiti novo izdanje brevijara.

- 1791. izišao je iz ove tiskare glagoljski brevijar koji je priredio Galcinja. To je ujedno zadnja knjiga koja je tiskana za naše glagoljaše u ruskoj redakciji.

Nezadovoljstvo hrvatskih glagoljaša, osobito u Senjskoj i Modruškoj biskupiji, rusifikacijom hrvatskih liturgijskih knjiga i nerazumljivosti, rezultiralo je praksom prepisivanja liturgijskih tekstova iz starijih glagoljskih izvora, ali na latinici. Postupno se u te tekstove unosilo elemente živog jezika i tako se tekstove pohrvaćivalo. Tako u drugoj polovici 18. stoljeća imamo pojavu tzv. Slavet ili Šćavet, tj. knjiga u kojima je za sve dijelove mise koji se glasno izgovaraju bio narodni jezik. Za one druge dijelove koristio se latinski i staroslavenski misal. U 19. stoljeću u Senjskoj i Modruškoj biskupiji čuo se gotovo posvuda u misi samo hrvatski jezik, što je po crkvenim zakonima bilo zabranjeno, u duhu tadanjeg vjerovanja da samo od Boga stvoreni jezici mogu biti prikladni za službu Božju. Izvedenice iz tih jezika su zabranjene.

- Parčićev misal 1893. – povratak hrvatske redakcije u hrvatske glagoljske liturgijske knjige

Crkvene vlasti nisu mogle ostati izvan ovih događanja. Njima je osobito zasmatala činjenica da je u liturgiju ušao jezik koji nije odobren. Priprema za izdavanje novog misala po tekstovima prihvatljivim za Hrvate povjerena je Dragutinu Parčiću. Glagoljski misal koji je on priredio izišao je iz tiska 1893., a drugo izdanje već 1905. U ovom misalu ponovno je uvedena hrvatska redakcija staroslavenskog jezika. U krajevima gdje je šćavet već bio zavladao ovaj misal je prihvaćen vrlo teško zbog glagoljskih slova koja su već bila prešla u zaborav.

- Vajsov misal 1927. Josip Vajs je priredio za tisak posljednji cjeloviti staroslavenski misal koji se razlikovao od svih prijašnjih po pismu. On je naime tiskan latinicom. Jedino je kanon mise tiskan paralelno glagoljicom i latinicom.

Tiskara Kurycta

Krčki biskup Anton Mahnić (1896.-1920.) posebno se trudio oko širenja glagoljske kulture. Godine 1899. osnovao je u Krku tiskaru koja je bila opskrbljena i glagoljskim slovima. Godine 1902. osniva i Staroslavensku akademiju da na znanstvenoj osnovi priredi cijelo Sveto pismo i hrvatske liturgijske knjige. Za to je pozvao iz Praga poznatog stručnjaka Josipa Vajsa,

a radio je i na tome da se podigne razina poznavanja crkvenoslavenskog jezika kod svećenika u nadi da će oni moći preuzeti vodstvo Akademije. U tome nije imao uspjeha. Dok je Akademiju vodio Vajs ona je objavila više tekstova iz Starog zavjeta.

Staroslavenska akademija kasnije će se uključiti u Bogoslovsku akademiju pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, a vodit će ju profesor Svetozar Ritig. Nakon Drugog svjetskog rata Ritig će od nje učiniti državnu ustanovu Staroslavenski zavod ("Svetozar Ritig").

Činjenica da je u jednom dijelu katoličkog svijeta postojao u liturgiji rimskog obreda staroslavenski jezik pomogla je biskupima na Drugom vatikanskom koncilu da shvate kako ni u prošlosti nije u Zapadnoj crkvi upotrebljavan u liturgiji samo latinski jezik. Time je staroslavenska služba Božja u Hrvata otvorila put narodnom jeziku u liturgiji.

Glagoljska azbuka

Glagoljičko pismo naziva se azbuka zbog početnih dvaju grafema - *az* i *buki*.

Svako slovo ima ime: az, buki, vidi, glagole, dobro, jest, živite i tako redom. Nazivi prvih desetak slova, poredanih u svoj azbučni slijed daju smislenu rečenicu: »Az buki vidi glagole dobro jest živite zelo zemla...« Prilagođena očekivanjima današnjeg čitatelja, ta se rečenica čita na sljedeći način: »Ja, koji slova znam, govorim da je dobro živjeti na zemlji...«

Osim toga, svako je slovo imalo brojnu vrijednost. Da bi se u rečeničnom zapisu neko slovo čitalo kao broj, autor je upućivao čitatelja da tako postupi posebnom crticom (titlom) iznad samog slova ili pak točkom ispred i iza slova.

Ɀ	A (az)	1	Ɀ	O (on)	80
ⱸ	B (buki)	2	Ȿ	P (pokoi)	90
ⱹ	V (vidi)	3	ⱽ	R (rci)	100
ⱺ	G (glagole)	4	Ȿ	S (slovo)	200
ⱻ	D (dobro)	5	Ȿ	T (trdo)	300
ⱼ	E ((j)est)	6	Ȿ	U (uk)	400
ⱼ	Ž (živite)	7	Ȿ	F (frt)	500
ⱼ	3 (zelo)	8	ⱼ	H (hir)	600
ⱼ	Z (zemla)	9	ⱼ	ω (ot)	700
ⱼ	Ī (iže)	10	ⱼ	Št, Šć, Ć (šća)	800
ⱼ	I (i)	20	ⱼ	C (ci)	900
ⱼ, ⱼ	Đ, J (je)	30	ⱼ, ⱼ	Č (črv)	1000
ⱼ	K (kako)	40	ⱼ	Š (ša)	2000
ⱼ	L (ljudi)	50	ⱼ	poluglas ((j)er)	3000
ⱼ	M (mislite)	60	ⱼ	Ja, Je (jat)	4000
ⱼ	N (naš)	70	ⱼ	Ju (jus)	5000

Sricanje slova prema **Jurju iz Slavonije** (14/15.st.)

Duktus označava pravilo pisanja ili redosljed i smjer povlačenja pojedinih linija slova.

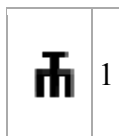
Frane Paro: crtanje glagoljice

Usporedba oble i uglate glagoljice

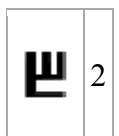
† Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ † Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ

† Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ

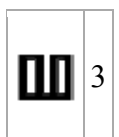
Nazivi pojedinih slova

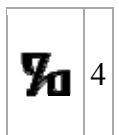
AZ je prvo slovo glagoljske azbuke i koristi se za pisanje glasa A. To nam govori da je glagoljica "pravi", a ne "krnji" alfabet. "Krnji" alfabet koristi se u semitskim jezicima, a nazvan je tako jer semitski alfabeti nisu koristili vokale. Zbroj imena prvog slova - AZ - i drugog - BUKI - daje glagoljskom slovoredu ime AZBUKA. Čest je slučaj da se slovored nazove po imenima prvih glasova pa je i latinična abeceda tako dobila svoj naziv.

BUKI je naziv za slovo izvedeno od "bukva", a o tome nam govori arhaični naziv za početnicu - BUKVAR. U germanskim jezicima možemo naći sličnost: BUCH je naziv za knjigu, a on dolazi od naziva za bukvu - BUCHSE. Germani i Slaveni su u svojim pradomovinama "pisali" tako što su urezivali znakove u koru bukve i breze. Koristi se za pisanje glasa B.

VEDE je slovo kojim se piše glas V, što u prijevodu na suvremeni hrvatski jezik znači "pozna" ili "zna". Prema tome, prva tri slova (AZ, BUKI i VEDE) znače, otprilike: "Tko slovo zna...". U rano doba pismenosti slovoredi su oblikovani tako da su imena slova imala smisljeni sadržaj, kako bi ih učenici lakše pamtili. Broj tri često se pojavljuje u glagoljici, pa tako i u ovom slovu. To možemo pripisati simbolici Svetog Trojstva, posebno ako znamo da su najvjerojatniji autori ovog pisma, sv. Ćiril i Metod, bili grčki redovnici.

GLAGOLI je slovo koje se koristi za pisanje glasa G, a znači: čitati, govoriti, čitati glagoljicu, služiti misu na glagoljici, govoriti crkvenoslavenski (glagoljati). Od tuda i naziv za pismo - GLAGOLJICA. Zbog toga su i svećenici koji su služili misu na crkvenoslavenskom jeziku i čitali iz glagoljskih knjiga dobili naziv od naroda - GLAGOLJAŠI.

DOBRO je slovo kojim se piše glas D, a i ime mu jednostavno znači "dobro". Naša rečenica (AZ + BUKI + VEDE + GLAGOLI + DOBRO) do sada značila bi otprilike: "Tko slova znade čitati dobro..."

(J)EST je slovo kojim se piše glas E, a znači je ili jest. Slično je slovu E iz našeg, latiničnog, pisma, osim što je okrenuto u suprotnu stranu. Budući da to slovo nalikuje slovu #? (eta) iz grčkog alfabeta, potrebno je naglasiti da je to jedini primjer gdje se autor vidljivo poslužio uzorom iz grčkog pisma.

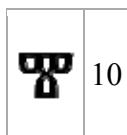
ŽIVETI je slovo kojim se piše glas Ž. Nije ga potrebno prevoditi jer znači upravo "živjeti". Kod ovog slova nema grčkog utjecaja jer se ovdje radi o posebnom slavenskom glasu. Zbog "kvačice" upisane iznad znaka postoje teorije da je upravo ovo slovo utjecalo na razvoj čeških dijakritika koje smo i mi preuzeli u hrvatskoj latinici.

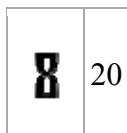
ZELO je slovo koje se koristi za pisanje glasa DZ, koji je nekad bio u upotrebi. Kao što vidimo radi se o dvoglasu, a zanimljivo je da ljudi tada nisu znali što je glas, a što slovo. Dokaz da dvoglas nije fenomen samo glagoljice jest taj da su i raniji alfabeti imali istodobno dvoglase, troglase kao i samostalne glasove.

ZEMLJA je slovo kojim pišemo glas Z. Svrstavamo ga u najveća slova glagoljice. I u tom slovu može se naći utjecaj Svetog Trojstva, odnosno vjersku simboliku koja je utjecala na autore kada su stvarali glagoljicu.

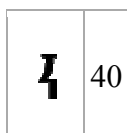
IŽE označava glas I, ali samo u iznimnim slučajevima. Češće se koristilo kao inicijal, odnosno, kao početno slovo u tekstu ili dijelovima teksta. U kasnijim se tekstovima koristilo uglavnom kao broj.

I je slovo kojim se najčešće pisao glas I. To je slovo čija je forma simetrična i podsjeća na pješčani sat. Sastoji se od dva zatvorena prostora koja se nazivaju OKA te stoje jedan iznad drugog, a spojeni su središnjim suženim dijelovima. U obloj glagoljici izgleda kao obrnuto S, a u kurzivnoj slovo je postavljeno vodoravno, ali je zadržalo zatvorene prostore koji se sada nalaze jedan pokraj drugog.

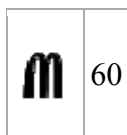
ĐERV se uglavnom upotrebljava za pisanje glasa Đ. Međutim, u najstarijim tekstovima koristilo se "mekše" G za pisanje nekih grčkih riječi ("evangelie" ili "angel"). U novijim tekstovima često se koristilo i za pisanje glasa J. Zbog češćeg i raznovrsnijeg korištenja glasa J, u suvremenom hrvatskom jeziku razvijen je i drugi oblik slova ĐERV isključivo za pisanje glasa J.

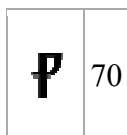
KAKO je slovo kojim se piše glas K. Ono je jedno od rijetkih slova koje nije sastavljeno od zatvorenih prostora. To slovo uvelike podsjeća na arapski broj 4. Na vrh slova ponekad se stavlja vodoravna crta koju zovemo u pismu KROVNA CRTA.

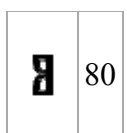
LJUDI je slovo koje se koristi za pisanje glasa L, iako bi mogli zaključiti iz imena da se koristi za pisanje glasa LJ. Ima iste osnove kao i slovo ŽIVETI, a razlika je u tome što slovo LJUDI ima iznad gornje crte mali zatvoreni prostor.

MISLITE se koristi za pisanje glasa M. To je slovo najslbličnije svom latiničnom paru, ali treba naglasiti da je stariji obli glagoljski tip, koji podsjeća na grozd, bio sasvim autentičan.

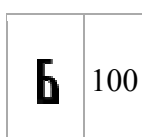
NAŠ se koristi za pisanje glasa N. Po obliku to je jednostavno slovo, s malo elemenata. U obloj glagoljici dobiva s lijeve strane produžetak srednje crte prema dolje, a u uglatoj STOPALO - vodoravnu crtu na kojoj slovo stoji.

ON je slovo kojim se u glagoljici piše glas O. Oblik tog slova može nas zbuniti zbog sličnosti sa slovom I jer se, također, sastoji od dva OKA postavljenih jedan iznad drugog, no ovo slovo ima s desne strane okomitu crtu koja povezuje ta dva slova.

POKOI se koristi za pisanje glasa P. U prijevodu na suvremeni hrvatski jezik otprilike znači mir. Tri okomite crte možemo opet povezati s utjecajem vjerskih simbola. Kod ovog slova vidi se da glagoljica nije usko vezana uz PISMOVNU CRTU (crta koja s donje strane omeđuje slova). U latinici slova sjede na toj crti, dok u glagoljici slova vise obješena o gornju crtu.

RCI je slovo kojim zapisujemo glas R. Podsjeća na slovo NAŠ, ali je postavljeno naglavce. Može se reći da ima grčku osnovu jer podsjeća na naglavce postavljeni grčki kapitalni RHO.

SLOVO je znak kojim pišemo glas S. To je vizualno najdojmljivije slovo glagoljice. Kroz obli i uglati alfabet to se slovo malo mijenjalo, neprestano zadržavajući oblik gljive. U obloj

glagoljici vizualni par mu je slovo I, jer ima isti oblik, ali okrenut naglavce. U kurzivnoj glagoljici, zbog brzopisa, gubi svoju simetričnost.

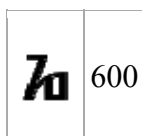
TVRDO je slovo kojim pišemo glas T. Kod ovog slova možemo vidjeti kako se isti oblik primjenjuje kod dva slova okretanjem za 180 stupnjeva. Po tome vidimo da se autor vodio principima kombiniranja jednog oblika na više načina, što je u to vrijeme bilo uobičajeno kod stvaranja pisma.

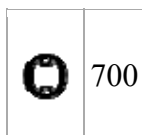
UK ili **UKI** ime je slova kojim pišemo glas U. Ovdje je riječ o samoglasniku jer ima elemente koji su prisutni i kod samoglasnika O i E. Možemo reći da se u uglatom slovu UK spajaju O i E.

FRT je slovo koje označava glas F. To slovo različito je u obloj i uglatoj glagoljici po svom obliku. U obloj glagoljici ono podsjeća na vagu zbog dvije plitice koje se nalaze s lijeve i desne strane slova, a u uglatoj to slovo dobiva formu grčkog slova #? (fi). Pretpostavlja se da je do toga došlo tijekom prevođenja grčkih tekstova jer je uočena jednostavnost grčkog slova koje se uklapalo u glagoljicu. A možda se to dogodilo i zbog pomodarstva jer trebamo imati na umu da su i prepisivači samo ljudi. Slovo ima sličan oblik i u kurzivnoj glagoljici.

HER je slovo kojim pišemo glas H

OT6 je slovo za pisanje glasa O. Odgovara grčkom slovu ω. Rijetko se susreće u rukopisima. Zadržalo se samo kao brojka (700)

	800
---	-----

ŠTA se u hrvatskoj glagoljici upotrebljava za pisanje slova **Ć** ili **šć**. U ovom drugom značenju glagoljaši ipak radije upotrebljavaju dva znaka.

	900
---	-----

CI za označavanje glasa **C**. Brojevna mu je vrijednost 900.

	1000
---	------

ČRV6 je znak za glas **Č**. Brojevna mu je vrijednost 1000.

	2000
---	------

ŠA je slovo za označavanje glasa **Š**. Brojevna vrijednost mu je 2000.

JORB i **JER6** su poluglasovi. U hrvatskoj glagoljici zadržao se samo jedan koji se piše kao štapić, ali se ne izgovara.

JAT se u hrvatskom jeziku može izgovoriti na tri načina: **E**, **I**, **JE** (**IJE**). Na početku riječi on se izgovara **JA**. I njime se može izraziti brojevna vrijednost 800.

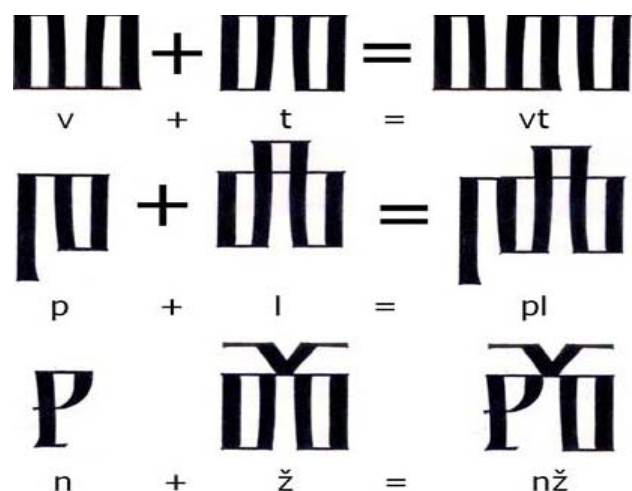

JU se izgovara **JU**

Ligature

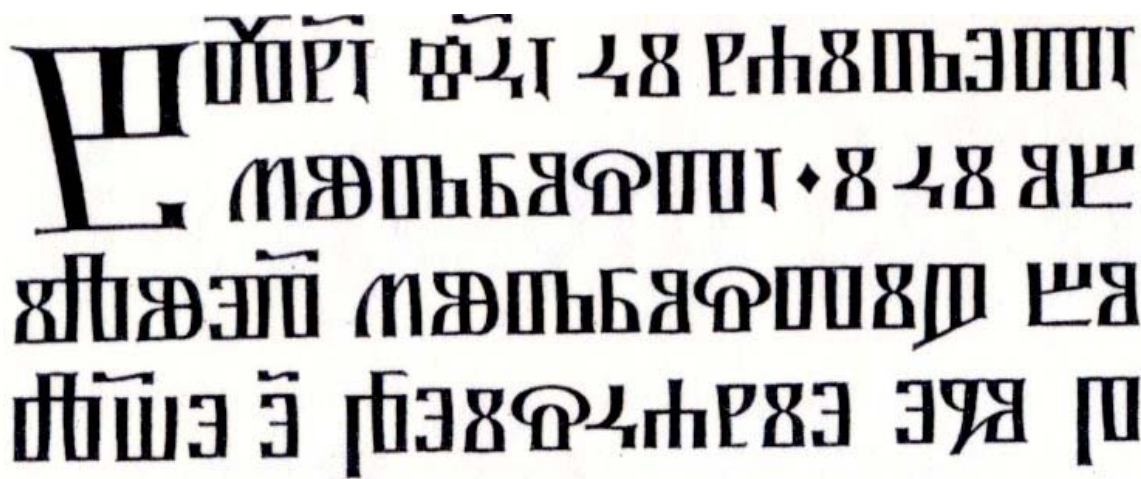
Ligaturom nazivamo pojavu povezivanja slova na način da im je jedan dio zajednički.

Povezivati se mogu u nekim slučajevima i više od dva slova.

Grafički opis nastajanja ligatura (izradio Marko Csenar)

Title su valovite crte iznad riječi kojima je ispušteno jedno ili više slova.

Skraćenice su označene titlom (potezom) iznad skraćene riječi (slika: Frane Paro)

Transliteracija je prijepis teksta po načelu znak za znak dok je **transkripcija** prijepis po načelu zvučnosti, tj. prijepis teksta kako se on čita.

Zaključak

Kroz izneseno mogli smo se bar letimično upoznati s fenomenom glagoljaštva u liturgiji i u kulturi Hrvata. Osim što smo dotakli povijest i značenje staroslavenskog jezika i glagoljskog pisma mogli smo se s njima upoznati i po tekstovima s kojima smo se susretali. Ako je napor urodio plodom novog osobnog pristupa ovom fenomenu i novo vrednovanje pa i zanimanje, cilj je postignut.